

g u l e i n a p a s D r i e ū o K a t r e (Ź e m .) . T e ū y d i ū e m e j s e n a d r a u g ū s t e , / T e g u t y č i o j a s n e ū i n i a . . . (J . A i s t .) .

Prasymą, patarimą, kvietimą gali reikšti ir sakiniai su liepiamąja ar tariamąja nuosaka, ar tiesioginis nuosakos esamuojis laiku: *T i k n e u ū m i r ū ū k , t e t u k . . . (K . B o r .) . E t , p a b ū k t u s u m o t e r i m i s , p a t s b o b a v i r s i . . . (V a i ū g .) . A r n e s u t e i k t u m G e r d a i t o k i a g a l y b e ? (J . B a l č .) . E i n a m i ū č i a , m u s s u t r a i ū k y s (J . A v y ū ū .) .*

Ekspresyvų linkėjimą, prakeikimą dažniausiai pasakome sakiniiais, kurie pradedami dalelyte *k a d*, einančia su tariamosios nuosakos antruoju ar trečiuoju asmeniu: *K a d t u k o j a p a l ū ū t u m b e i ! (p . p .) . K a d t u s u m o l e t u m ! (p . p .) . K a d t a v e d e v y n i v i l k a i p a p j a u t ū ! (p . p .) .* Tokie prakeikimų sakiniai galimi ir su dalelyte *tegu, lai, mat* be jokio veiksmažodžio: *T e g u t a v e p e r k ū n a i ! M a t j i d i e v a i ! (D a u k ū ū i a i) . K a s m a t e t a i p d ū ū k i n t i v a i k a ! - A , l a i j j ! - a t s a k e M a r y t e , - k o g i k l y k i a ? ! (L z . P e l .) .* Kai kurie tokių sakinių paprastai esti praradę linkėjimo prasmę ir vartojami susijaudinus ar tik iš įpročio.

Pageidavimą galima pasakyti ir sakiniu su dalelyte *k a d*, einančia su padalyviu: *K a d b e n t k a r t e l i t e n p a t e k u s ! (n . r ū .) . K a d k u r g a v u s p i n i g ū p a s i s k o l i n t i !*

Patarimą, pamokymą, kartais ir kitokias skatinimo atmainas galima reikšti vien leksiškai – valios reiškiamaisiais ir kitais modaliniais veiksmažodžiais ar kitais žodžiais: *T e v a s l i e p e s ū n u m s g y v e n t i s a n t a i k o j e (J . J a b l .) . V a i k e , r e i k i a p r a u s t i v e i d u s (T a u j e n a i) .* Tokius sakinius galima laikyti skatinamųjų sakinių substitutais (pakaitais), o ne tikrais skatinamaisiais sakiniiais.

Šaukiamieji sakiniai

§ 100. Sakiniu pranešamą dalyką kalbėtojas gali pripildyti ir savo emocijų (stebėjimosi, džiaugsmo, nusivylimo, apgailėstavimo ir pan.) ir visą sakinio turinį pateikti padidinta ekspresija, labai intensyviai, pakeltu tonu – paprastai sakant, sušukdamas arba šaukdamas visa gerkle: *O i l g e s y i r s i e k i , k o k s t u u g n i n g a s i r g o d u s ! (S . S a n t v .) . - Ź i ū r e k i t ! - s u ū k a u n e t n e p a s i j u t e ū , k a d ū ū k i u v i d u r y m a l d o s , i r i ū t i e s i a u p i r ū t a j i l a n g a (K . J a n k .) .*

Sakiniai, kurių visas turinys pateikiamas su didele ekspresija, labai intensyviai, pakeltu tonu, laikomi *ū a u k i a m a i s i a i s s a k i n i a i s*. Vienintelis jų gramatinis rodiklis – specifinė ūaukiamoji intonacija. Dažnai juose vartojamas kreipinys, jautukai ir kitos su emocija ir ekspresija susijusios gramatinės ir leksinės priemonės.

Šaukiamiesiems sakiniams priešpriešą sudaro visi sakiniai, neturintys ūaukiamosios intonacijos, – tai neūaukiamieji sakiniai. Kadangi ūaukiamosios intonacijos pobūdis susijęs su viena iš bendrųjų kalbos funkcijų, – reikšti ūmogaus emocijas, nuotaikas, akcentuoti jo vidaus prover-

ži, tad ūia prasme ūaukiamuosius sakinius būtū galima laikyti vienu iš funkciniū sakiniū tipū. ūaukiamoji intonacija yra papildomas sakinio nuspalvinimas, tad ūaukiamieji sakiniai susipina ir kertasi su visais jau minėtais modalinio pobūdžio funkciniais sakiniū tipais.

Konstatuojamieji (neklaujamieji ir neskatinamieji) sakiniai ūaukiamieji esti nedažnai, kiek daugiau jū pasitaiko poezijoje ar vertinamuosiuose sakiniuose: *Ź i n i a , D A B A R a ū ! O k a s r y t o j ? T i k n e ū i n i a . (S . S a n t v .) . K l a u s y k - j i e j a u č i a ! (V . M y k . - P u t .) . B j a u r u , k a i r e i k i a a n k s t i k e l t i s ! (R . L a n k .)* Vertinamuosiuose nominatyviniuose ir nepilnos sandaros sakiniuose ūaukiamoji intonacija – gana įprastas dalykas: *K u r m i s ! Ź e m e s k u r m i s ! - ū a u k i a u a ū , a t s i g r e ū ū s i s t u l p a (J u s t . M a r c i n k .) . O o ! S e n i a i b e r e g e t a s , s e n i a i b e m a t y t a s ! (V . K r e v .) . O j a u j a v o , j a v o ! (J . B a l t .) .*

Kai kurios skatinimo rūšys (įsakymas, draudimas, komandos, grasinimas) reiškiamas ypač intensyviai, tad skatinamieji sakiniai dažnai esti ir ūaukiamieji: *O j u o k i s , g y v e n i m e , j u o k i s p a j a c o j u o k u ! (S . N e r .) . ū v i e s k i t m u s i r n e d u o k i t g e s t p r a d e t a i k o v a i ! (V . K u d .) . ū i ū , b j a u r y b e t u ! N e i k t o l i a u ! (K . J a n k .) .*

Itin dažnai ūaukiamieji sakiniai turi klausiamosios formą, čia galimi du atvejai: a) ūaukiamoji intonacija jau visai nustelbusi klausiamąją, ir sakiny s klausiamosios prasmės neturi: *K o t a d a n e s v a j o t a ! A r k o n e ū a d e t a ! (M a i r .) . K o k s t e n b u v o b a l i u s b e i l i n k s m y b e ! (J . B a s . P .) ;* b) sakiny lieka klausiamasis, bet kartu yra ir ūaukiamasis: *K u r b u v o t a v o p r o t a s ? ! R i z i k u o t i ū v e i k a t a i r g y v y b e ? ! (V . M y k . - P u t .) . T a i a ū t a u a n t a u k u r o p a d e j a u ū i r d i j - / G a l n e n e t i k e s i , k a d j i g y v a ? ! (J . A i s t .) .*

§ 101. Funkcinius sakiniū tipus ir jū santykius galima apibendrinti tokia schema:

Kiekvieną funkciniū tipū porą skiria vis kitokia priešprieša, o visas jas sieja ryšys su bendriausiomis kalbos funkcijomis.

Sakiniai pagal sandarą

§ 102. Sakinio sandarai pirmiausia svarbu predikatinis centras: ar toks centras vienas, ar tū centrū daugiau, paskum – keli nariai sudaro atskirą predikatinį centrą, ir dar – kokio apibendrinto sandaros tipo yra predikatinį centrą sudarantis pagrindinis žodis. Paprastai paminėti kriterijai suvokiami hierarchiškai: pirmiausia sandaros tipai nustatomi pagal predikatinį centrū kiekį, paskum – pagal predikatinio

centro narių kiekį ir paskiausiai – pagal predikatinį centrą sudarančio nario sandaros tipą.

Pagal pirmąjį sandaros kriterijų sakiniai skirstomi į vientisinius ir sudėtinius. Vientisiniai sakiniai sudaryti iš vieno predikatinio centro (*Diena šilta, kone kaitri* (I. Sim.)), sudėtiniai – iš daugiau kaip vieno predikatinio centro (*Ineša kruopas, ir tos pačios vos tik žilos* (Žem.)). Sudėtinį sakinį sudaro dviejų ar kelių predikatinųjų centrų junginys (žr. § 117).

Pagal tai, keli dėmenys sudaro predikatinį centrą, skiriami: a) dvinariai (*S i m u k a s beveik į p y k s t a ant aido ir r é k i a susiriesdamas* (P. Cvir.), du vienanūšiai tariniai suvokiami kaip vienas predikatinio centro narys), b) vienanariai (*Viename kampe p r i v e r s t a visokių prekių (rs.)*), c) benariai, arba neskaidomieji (*Ar jau kunigėlis namo? – T a i p.* (J. Paukšt.). Taip skirstyti galima ne tik vientisinius sakinius, bet ir sudėtinių sakinijų predikatinčius dėmenis.

D v i n a r i u laikomas pirmiausia toks sakinys, kurio predikatinį centrą sudaro abi pagrindinės sakinio dalys – veiksnys ir tarinys. Išsamiau šio tipo sakiniai apibūdinami aiškinant sakinio dalis.

V i e n a n a r i a m e sakinyje yra tik viena pagrindinė sakinio dalis (paprastai tarinys) arba tiesiog pagrindinis narys (*Ruduo. Vakaras*).

Dar svarbiau sakinio sandarai, ar jo predikatinis centras susiejamas su gramatine asmens kategorija, ar ne. Štai sudėtinio sakinio *Virš miesto aukso žvaigždės dega / Ir soduose t y k u, t y k u* (K. Brad.) pirmojo predikatinio dėmens gramatinis centras turi su gramatiniais asmeniu susietą tarinį, o antrojo dėmens – predikatinis centras nesiejamas su asmeniu. Pirmuoju atveju turime a s m e n i n i į s a k i n i, a n t r u o j u – b e a s m e n i.

Tradiciškai dvinariais gali būti laikomi tik asmeniniai sakiniai, o visi beasmeniniai – vienanariais. Vis dėlto beasmeninis sakinys kartais turi subjekto naudininką (*J a m karšta. V i s i e m s linksma*), kuris semantiškai tempiamas į predikatinį centrą. Su išlygomis tokius beasmenius sakinius irgi laikome dvinariais. Asmeninių ir beasmeninių sakinijų riba nesutampa su dvinariškumo ir vienanariškumo kriterijumi: vieni ir kiti gali būti ir dvinariai, ir vienanariai.

§ 103. Be pagrindinių hierarchizuojamųjų kriterijų, susietų su predikatinio centru, sakinius pagal sandarą, galima skirstyti dar pagal du papildomus kriterijus: 1) antrininkų sakinio dalių buvimo ar nebuvimo atžvilgiu ir 2) sandaros pilnumo ar nepilnumo atžvilgiu.

Sakiniai, kuriuos sudaro vien pagrindinės sakinio dalys ar pagrindinis vienanario sakinio narys, kitaip tariant, sakiniai, kuriuose nėra jokios antrininkės sakinio dalies, laikomi neišplestiniais sakiniais: *Kas dirba, tas ir turi* (p.p.). *Kinta gyvenimas, kinta ir kalba* (J. Balč.). *Rytas buvo gražus, giedras* (V. Krėv.). Jeigu sakinyje yra bent viena

antrininkė sakinio dalis, turime jau išplestinį sakinį: *Sūnus žvalgėsi š a u k š t o* (Žem.). *Moki šodį – žinai k e l i a* (p.p.). *Aš j a m k a l n a pyliu, jis m a n d u o b e k a s e* (p.p.).

Sandaros pilnumo atžvilgiu skiriami pilnieji ir nepilnieji sakiniai, apie juos reikės kalbėti plačiau (žr. 112 ir kt.).

Asmeniniai sakiniai

§ 104. Sakiniai, kuriuose gramatinio asmens kategorija realizuojama tiesiogiai arba suvokiama iš sakinio sandaros, laikomi a s m e n i n i a i s : *Tuėjai per amžius lyg per tamsų mišką* (K. Brad.). *Saulė, didelė gelsva, dar tik kilo iš anapus miško* (J. Jank.). *E g l e laimingiausia iš visų marčių...* (S. Nėr.). Veiksniu einanti žodžio forma asmenį nurodo visai apibrėžtai. Tad tokie sakiniai yra apibrėžtieji asmeniniai. Jie, žinoma, yra ir aiškūs dvinariai sakiniai.

Asmeninio sakinio predikatinis centras apskritai gali būti siejamas su asmens kategorija, bet predikuojamasis požymis gali būti priskiriamas nežinia ar neaišku kam: *Pamiškėje s t a t o namą. Iš adatos vežimą p r i s k a l d o*. Tai neapibrėžtieji bei apibendrinamieji sakiniai.

Taigi asmeninius sakinius skirstome į apibrėžtuosius, neapibrėžtuosius ir apibendrinamuosius. Pirmoji grupė priklauso dvinariams sakiniams, o dvi pastarosios – vienanariams.

Vienanariai asmeniniai sakiniai

§ 105. Ir neapibrėžtojo, ir apibendrinamojo sakinio tariniu pasakomas veiksmas logiškai žiūrint turi veikėją (*Kažkas stato... Kas nors priskaldo...*), kuris galėtų eiti veiksmu, tačiau tas veikėjas arba nežinomas, arba specialiai nenurodomas. Taigi predikatinio centro antrojo nario čia nereikia, ir todėl tokius sakinius galima laikyti vienanariais.

A s m e n i n i a i n e a p i b r e ž t i e j i yra sakiniai, kurių tarinys turi formalią asmens kategoriją, tačiau to tarinio veiksmo atlikėjas neapibrėžtas, nesvarbus ar nežinomas ir tam sakiniui nereikalingas: *O čia štai rugius p a r d u o d a* (V. Myk.–Put.). *A t i d a r e dvare pieno nugriebimo punktą, p a s t a t e karšyklą, jaujų* (P. Cvir.). *Už gerą darbą gerai ir u š m o k a* (p. p.). Tokių sakinijų tarinys reiškiamas neapibrėžtos reikšmės trečiuoju asmeniu.

A s m e n i n i o a p i b e n d r i n a m o j o sakinio tarinys rodo apibendrintą veiksmą, kurio atlikėjas (veiksny) galėtų būti bet kas, kiekvienas žmogus. Tokiais sakiniais dažniausiai pasakomos patarlės, priežodžiai. Jų tarinys formaliai dažniausiai reiškiamas antruoju asmeniu, tačiau tai, kas tokiuose sakiniuose pranešama, kalbėtojas gali taikyti ir sau, ir ne pokalbio dalyviui – destis, kokioje situacijoje tokia patarlė ar priežodis yra pavartojamas: *Saulės amžiaus n e -*

gyvensi (p. p.). Su savo duona visur gausi suolą (p. p.). Neik su velniu obuoliauti (p. p.).

Apibendrintą veikėją kartais pasakome ir neperkeltinės reikšmės (ne patarlių) sakiniuose: *Sulauki rudenio – kiek nori – uogų, kiek tik nori – obuolių* (B. Brazdž.). Pilni laikraščiai skelbimų, kur pasisuksi – visur reikalingi darbininkai (J. Pož.). *Prašyk neprąšęs – nieko nebepriprašysi* (LKŽ V).

Ir trečiuoju asmeniu reiškiant tarinį veikėjas gali būti apibendrintas: *Gaidžio duotas, avino graibo* (p. p.). *Už vieną muštą duoda dešimt nemuštų* (p. p.). Nelengva spręsti, ar tokie priežodžiai priklauso apibendrinamiesiems ar neapibrėžtiesiems asmeniniams sakiniams.

Nelaikome vienanariais apibrėžtųjų asmeninių sakinių, kurių veiksnys yra konkrečiai numanomas veikėjas: *Sėdžiū prie stalelio, šiūriū pro langelį* (l. d.). *Kodėl nūn, Viešpatie, esi rūstus ir kietas?* (J. Aist.). *Tada tėvas jiems papasakojo, kad Pilkis labai mokytas. Papasakoję, kaip ištrūkusį bulių iš laukų namo parvairo, kaip karves moka iš pelkių į vieną krūvą surinkti...* (J. Jank.). Tokie sakiniai nei savo prasme, nei sandara esmingiau nesiskiria nuo sakinių su pasakytu veiksmiu. Beje, sakiniuose su pirmojo ir antrojo asmens apibrėžtuoju tariniu įprastiau veiksnio nepasakoti.

Beasmeniai sakiniai

§ 106. Sakiniai, kurių predikatinį centrą sudaro žodžių formos, formaliai rodančios nebuvimą ryšio su gramatine asmens kategorija, laikomi beasmeniais sakiniiais. Pagal predikatinį centrą sudarančios gramatinės formos tipą beasmeniai sakiniai skirstomi į paprastuosius, infinityvinius ir nominatyvinius.

Paprastieji beasmeniai sakiniai

§ 107. Paprastųjų beasmeninių sakinių predikatiniam centre dominuoja beasmenio veiksmožodžio arba vadinamosios bevardės giminės forma.

Beasmenio sakinio pagrindą gali sudaryti: a) beasmenis veiksmožodis arba toks veiksmožodis drauge su kito veiksmožodžio bendratimi: *Atrodė, kad lyja milijoną metų...* (R. Lank.). *Tokią tvarką jis rado atvažiavęs, ir jam neatėjo galvon, kad ją reikia pakeisti* (V. Krėv.). *Ušsinorėjo Jonukui gerti* (J. Bas. P.), b) būdvardžių, dalyvių ir skaitvardžių bevardė giminė: *Man tuščia ir ilgu alėjoj...* (J. Aist.). *Sniego pernakt pripilta* (J. Strick.). *Ir tapo Šnervų namuose trošku* (Vaišg.). *Dabar bus kas kita* (J. Jabl.),

c) prievoksmis: *Mums su tokiais ponais nepakeliui* (A. Vien.). *Dabar tau bėpigū* (Žem.). *Pelų vis dau-gia u kaip grūdų* (p. p.), d) predikatinės semantikos abstrakčių daiktavardžių vardininkas (*gėda, bėda, vargas, juokai...*): *Man tų ašarų visai negėda...* (S. Nėr.). *Bėda tik jam dabar, kad motinėlė visai pasilpo* (Žem.), e) savotiški frazeologizmai su įvardžio kas kuriuo nors linksniu ir egzistenciniu veiksmožodžiu: *Nėr kas darą su tokiu karalium...* (I. Simon.). *Kaziui nebuvu kas daro* (Vaišg.). Ar yra kas krauna šieną?

Iš pavyzdžių matyti, jog beasmenis sakinytis gali eiti ir sudėtinio sakinio dėmeniu.

Beasmenio sakinio predikatinį centrą sudarantis pagrindinis narys laikytinas tariniu, nors tai specifinis tarinys, neturintis veiksnio atramos.

Daugeliui beasmeninių sakinių (bet ne visiems!) būdinga dar viena į predikatinį centrą krypstanti forma – subjekto naudininkas. Juo pasakomas beasmenės būsenos patyryjas, tačiau toks naudininkas nelaikomas veiksmiu, nes tariniu pranešamas požymis apibūdina ne patį būsenos patyryją, o jo būseną.

Pagal tai, ar pasakytas (nors ir netiesiogiai) beasmenės būsenos patyryjas, ar ne, beasmeniai sakiniai gali būti apibrėžtieji ir neapibrėžtieji. Apibrėžtieji beasmeniai sakiniai turi pasakytą ar aiškiai numanomą subjekto naudininką: *Jacia lygiai tiek pat jauku, kaip ir mums* (Vaišg.). *Be taip atrodė Ilšei, o Ilšė tariasi retai, kada klystanti* (I. Simon.). Ar vis dar skauda, vaikelį, /tau/? (V. Krėv.). Apibrėžtieji beasmeniai sakiniai sąlygiškai yra ir dvinariai:

Neapibrėžtuosiuose beasmeniuose sakiniuose būsenos patyryjas yra neaktualus arba visai nereikalingas: *Lauke tylu, ramu, niekas nesibaldo po pastogę* (Lz. Pel.). *Lyja ir lyja*. Šie beasmeniai sakiniai kartu yra ir vienanariai.

Semantikos atžvilgiu beasmeninių sakinių esama keletas ryškesnių atmainų.

a) Beasmeniu sakiniu galima pranešti apie savaiminius gamtos reiškinius, kurių nenurodomas nei patyryjas, nei koks nors orientyras: *Su saule lyja – grybai dygs* (LKŽ VII). *Varnos šeme vaikšto – snigis* (LKŽ XII). *Kelkimės, jau austa, reikia eit kultū* (LKŽ I).

Gamtos reiškiniai gali būti aiškiai lokalizuoti arba turėti to reiškinio patyryją, kartais nurodomas reiškinio veikiamasis objektas: *Mums bevažiuojant, išbrėškė, išauso* (A. Baran.). *Perlis bernelį iki paskutinio rumbelio* (V. Krėv.).

b) Beasmenis sakinytis gali reikšti savaiminę veiksmingą būseną (vieną ar susietą su kitu veiksmu): *Visi šunės manęs iš tolo bijo*. *Nereikia nė pagalio* (K. Jank.). *Žmonėse tenka iš-*

girsti ir labai tikslų pasakymų... (J. Jabl.). *O reikėjo trys dienos atidirbti* (J. Bil.). Tokiuose sakiniuose paprastai galimas būsenos patyrėjas – subjekto naudininkas (Man nereikia... Mums tenka išgirsti...).

c) Labai dažni beasmeniai sakiniai, reiškiantys ypatybines būsenas (reiškiami vadinamąja būdvardžių bevarde gimine ar prievoksmiu), tai gali būti apibendrinta būseną ar būseną su aiškiu jos patyrėju: *Ak, kaip žalia / Šį pavasarį...* (J. Aist.). *Brėšk o. Kas valanda vis tamsiau darėsi* (Kz. Pel.). *Jam pasidarė sunku eiti prieš kalnelį...* (l. p.). *Vaikams bus geriau ir mudu laimingi būsma* (J. Bil.).

d) Beasmeniai sakiniai gali rodyti pasyvias beasmenes būsenas, turinčias predikatinę centrą, reiškiamą neveikiamosios rūšies dalyvių vadinamąja bevarde gimine ar savitos reikšmės veiksmoždžiu: *Čia jų /laikraščių/ gal kokios dešimtys į vieną krūvą susiūta* (J. Paukst.). *Sekmadienio laukta ne vienaip* (Vaižg.). *Bet ėmęs ieškoti, jis nerado nė vieno trupinėlio: paukščių būta atskrista ir sulesta* (J. Balč.). *Kvepėjo medumi, dobilais, ramunėmis* (A. Vien.).

e) Ypatingos sandaros beasmeniai sakiniai (reiškiami būti formomis su kas linksniais) rodo ko nors neapibrėžto egzistavimą: *Kaziui nebebuvo kas daro* (Vaižg.). *Yra kas juo rūpinas, kas jį priglobia, nuskundžia* (J. Jabl.).

f) Pasitaiko beasmenių sakinių, reiškiančių substantivizuotas būsenas, į kurias subjektas tarsi netyčia patenka: *Visam kaimui gėda su tokio* (P. Cvir.). *Metas buvo namo* (J. Bil.).

Probleminiai beasmenių sakinių atvejai. Beasmenių sakinių samprata, jų apimtis tiesiogiai priklauso nuo to, kaip plačiai suprantamas veiksnys ir tarinys. Kas siauriau supranta veiksnį, tam tikrais atvejais dažniau įžiūri beasmenį sakinį, ir atvirkščiai – beasmenių sakinių atrodo mažiau tam, kas problemineis atvejais daug kur mato veiksnį.

Probleminių beasmenių sakinių galima skirti tris ryškesnius tipus.

a) Sakinys gali būti beasmenės sandaros, tačiau gali turėti bendratimi reiškiamą formalų veiksnį: *Ak, kaip būtų gera šiam margam pasauly, / Ak, kaip būtų gera gyventi be eilių...* (J. Aist.). *Be pigu iš svetimo kailio nerėsti plačios nagiinės* (p. p.). *Draudžiama nuvažiuoti autotransportui nuo asfalto* (n. rš.). Bendratis po bevardės giminės labiau krypta į tarinį, tad pateiktuosius ir panašius sakinius tikslingiau laikyti beasmeniais. Kai bendratis eina prieš tokią bevardę giminę, ryškesnis sakinio dvinariškumas, bendratis labiau atitinka veiksnio funkciją, tad tikru beasmeniu sakiny susijęs (žr. § 189). Beasmenio sakinio statuso iš esmės nepakeičia prie jo prijungiamas veiksnio šalutinis

sakinys: *O betgi visiems buvo numanu, kad jį kasko pasiilgusi* (Vaižg.).

b) Sakinio predikatiniam centre pavartotas egzistavimo, atsiradimo, ko nors mažėjimo ar daugėjimo procesą reiškiantis veiksmožodis stipriai į predikatinę centrą traukia neapibrėžto kiekio (dalies), kiekybės turinio ar neiginio kilmininką: *Ir buvo giotriukšmo* (Vaižg.). *O pas mus purvo aukščiau kelių* (J. Avyž.). Kalbant apie veiksnį, palaikoma koncepcija, kad tai dvinariai sakiniai, turintys savitą veiksnį (žr. § 192), nors panašumo su beasmeniais sakiniiais ir čia esama. Beasmeniu laikytinas sakiny, kurio tarinys reiškiamas neveikiamosios rūšies vadinamąja bevarde gimine, nuo kurios priklauso subjekto kilmininkas: *Kiekvienoj vagoj senolijų būta, / Neisplovė jų nei laikas, nei vanduo* (K. Brad.). *Čia žmogaus eita*.

c) Savo sandara beasmeniams sakiniams yra artimi sakiniai, kurių tariniu eina poįčius reiškiančių veiksmoždžių bendratis su fakultatyvia asmenuojamąja veiksmoždžio forma. Jeigu tokiam sakinyje yra tos bendraties veiksmo objekto vardininkas, tai jį galima laikyti šokiū tokiu veiksmiu, o visą sakinį – dvinariu sakiniu: *Kiekvienam pradedėjo matytis tos apylinkės miestas* (J. Balč.). *Buvo girdėti rimbų čaižymas ir mušamųjų riksmai* (A. Vien.). Kai tokių veiksmų objektas pasakomas kitu linksniu ar šalutiniu sakiniu, pagrindinį sakinį tiksliau laikyti beasmeniu sakiniu: *Vėjo malūnų tame krašte visai nebuvo regėti* (J. Bil.). – *Jokio žmogaus kaime nematyti* (l. p.). Čia žymu ir infinityvinio sakinio bruožų.

Infinityviniai beasmeniai sakiniai

§ 108. Sakiniai, kurių predikatinę centrą sudaro viena bendratis, vadinami *infinityviniais sakiniiais* (plg. lot. infinitivum – „bendratis“). Tokiuose sakiniuose bendratis nereikia tikro veiksnio, ji tiesiogiai nerodo ryšio su gramatine asmens kategorija, o sintagmiškai tokia bendratis dažnai santykiauja su subjekto naudininku: *Mamaitėi nei šaukti, nei plaukti* (Žem.). *Klausyk, / O kur dabar man dėtis?* (Just. Marcink.).

Infinityviniai sakiniai laikytini beasmenių sakinių porūšiu (plg. LKG III 610). Tiesa, dalis tipiškų infinityvinių sintagmiškai nesantykiauja su subjekto naudininku ir gali būti rekonstruojami ne į beasmenį, o greičiau į dvinarį sakinį: *Dėdė treptelėjo koja: – Gult!* (J. Mikel.). *Šitokį berną paleist iš rankų!* (J. Balt.).

Semantiniai ir struktūriniai infinityvinių sakinių savitumai susiję su jų funkciniiais tipais.

Tipiški infinityviniai sakiniai yra liepiamieji – jais pasakomos komandos, įsakymai: *Baigt!* / *Kas čia vyriausias?* (Just. Mar-

cink.). *Dirbant nesikalbėti!* – griežtai įsakė vedėjas (J. Balt.). *Jonuk, bulbių skusti vakarienei...* (Žem.).

Geidžiamieji (optatyviniai) infinityviniai sakiniai dažnai pradedami dalelyte *kad*, su bendratimi juose gali konkuruoti padalyvis: *Aš nežinau. Man kad tik maitintis...* (Just. Marcink.). *Dažniau šitaip pagulėti, pailsėti* (J. Balt.). *O kad taip man tenai patekus* (J. Balč.). *O kad taip pasipriešinus* (V. Myk.–Put.).

Gana dažnai infinityviniai sakiniai esti klausiamieji: *Ko nebūti gražiai* (J. Avyž.). *Bet kur pagaliau rasti dabar jaukumo?* (I. Simon.). *Šokti iš mašinos ar nešokti?* (B. Sruog.).

Pasitaiko infinityvinių sakinių ir konstatuojamųjų – jie dažniausiai pasakomi šaukiamai: – *Tai tu man!* – *Taip greitai visur suspėti!!* (Lz. Pel.). *Ne jums vieniems ponauti!* (J. Balt.). *O jei arklys pasibaidys? Apsivers vežimas. Kas tada? Grįžti* (J. Mikel.).

Reikia prisiminti, jog neigiamieji infinityviniai sakiniai gali būti ir netaisyklingi: *Man negauti tokio darbo* (– *Aš negausiu... Man neįmanoma gauti tokio darbo*). *Jam nebūti geru muzikantu* (– *Jis nebus geras muzikantas*).

Nominatyviniai beasmeniai sakiniai

§ 109. Vienanaris sakinytis, turintis predikatinį centrą iš vieno daiktavardžio ar jį atstojančio kito žodžio vardininko, kuriuo pranešama apie ko nors egzistavimą, pasirodymą, vadinamas *nominatyviniu sakiniu* (plg. lot. nominativus – „vardininkas“).

Nominatyvinį sakinių lemia du faktoriai: 1) visą predikatumą sukaupęs vardininkas, 2) pranešimas apie kokio nors fakto, dalyko egzistavimą ar pasirodymą, plg. daikto pavadinimą *Vilnius* ir sakiniu virtusį tą patį žodį: *Vilnius! Ziūrim, stovim be žodžio...* (K. Brad.). Nominatyviniams sakiniui labai svarbu intonacija: ja iš daikto pavadinimo ir sukuriamas pranešimas. Intonacija su atskiram sakiniui būdingomis pauzėmis nominatyvinį sakinių sudaro savarankišką, gramatiškai nepriklausomą nuo konteksto, nors pagal prasmę tas sakinytis, žinoma, susijęs su kontekstu. Šiuo atžvilgiu nominatyvinis sakinytis skiriasi nuo nepilnojo pasakymo (sakinio), kurį gali irgi sudaryti vienas daiktavardžio vardininkas (plg. 114): – *Kas ten traška? – Ėvilka s, dieną mat užuodžia* (A. Baran.).

Nominatyvinį sakinių sudarantis daiktavardiškojo žodžio vardininkas yra tipiskiausias vienanario sakinio pagrindinis narys. Jį labai tinka laikyti nei tikru veiksmu, nei tikru tariniu. Žinoma, yra motyvų nominatyvinio sakinio vardininką laikyti ir veiksmu (tai būdingiausia vardininko funkcija sakinyje), ir tariniu, nes tarinys reikalingas kiekvienam sakiniui, be to, jį nominatyvinio sakinio centrą įeinantis vardininkas

gali būti laikomas vardine tarinio dalimi, prie kurios nesunkiai pritampa grynoji jungtis, plg.: *Buvo sekmadienio rytas* (Lz. Pel.). ir *Sekmadienio rytas*. Vis dėlto pirmąjį sakinių praktiškai patogiau laikyti dvinariu sakiniu, o antrąjį – vienanariu, kurio vardininkas tik artimas tariniui, bet tėra tik pagrindinis nominatyvinio sakinio narys. Toks nominatyvinio sakinio predikatinis centras neturi aiškaus asmens rodiklio, tad čia įžiūrime beasmenį sakinių.

§ 109. Iš antrininkų sakinių dalių nominatyviniame sakinyje problemų nekelia tik pažyminytis. Kai jis yra, tai nominatyvinį sakinių laikome išplėstiniu: *Be kamino lūšnelė buvo.* / *Žemutės durys.* *Trys maži langai.* *Bet laimė, laimė!* *Apsakyt nemoku* (B. Brazdž.). *Dangaus aukštumas!* *Net galva apsvaigo.*

Įvairūs pažyminiai nominatyvinį sakinių gali išplėsti netgi labai: *Štai dvidešimt suantspaudojų lapelių.* *Išdalysi visiems po vieną* (K. Bink.). *Dangus ir jaunate kvėpuojanti jūra.* *Tik tavęs, tik tavęs tenai nerandu* (S. Nėr.).

Beje, jeigu sakinyje labai pabrėžiamas būdvardiškasis žodis, jį tinka laikyti tariniu, o visą sakinių dvinariu: *Balsus balsus žiogelių smuikavimas* (Vaižg.).

Sakiniai, kuriuos šalia vardininko pavartota tikra aplinkybė ar papildinys, laikytini tarpiniais tarp nominatyvinių ir dvinarių sakinių: *Gale kaimo svirtis* (P. Cvir.). *Ryte ant kiemo liūnai* (J. Avyž.). *Štai tau laiškas.* *Net dalelytės ar jaustukai gali nominatyvinį sakinių priartinti prie dvinario: Jau miestas! Bėk greičiau!* (P. Cvir.). *Tai šaltelis! O ką riečia jus į ožio ragą, mažiukai?* (J. Balč.).

Nominatyvinis sakinytis gali eiti ir sudėtinio sakinio savarankiškuoju arba šalutiniu predikatinio dėmeniu: *Vidurnaktis, o ji nemiega* (I. Sim.). *Štai nors ir skruzdėlė – kam ji gera daro ar nauda iš jos kokio?* (V. Krėv.). *Jei vasaros deginanti kaitra – uodų debesys* (LKŽ V).

Kartais nominatyviniai sakiniai jungiasi į virtinę ir sudaro kelių dėmenų sudėtinį sakinių: *Vienos durys, kitos, koridorius, kiemas, durys – ir aš jau požemio karalystėje* (B. Sruog.). *Laukas, kelias, pieva, kryžius,* / *Šilo juosta mėlyna,* / *Debesėlių tankus išas* / *Ir graudi graudi daina* (J. Aist.).

§ 111. Pagal turinį ir funkcijas reikia skirti kelias nominatyvinių sakinių grupes.

Tipiskiausi yra egzistenciniai, arba aprašomieji bei pasakomieji, nominatyviniai sakiniai – jais konstatuojama kokio nors situacija, faktas ar daikto egzistavimas: *Kovo pabaiga.* *Iš nakties*

gražiai pašalę (B. Sruog.). Rytas. Takas. Gėlės. / Ašaros žieduose gailios (J. Aist.). Senas viesbutis. Dainos kaimiečių... Kočia mudu atklydom ieškoti (K. Brad.).

b) Artimi egzistenciniams yra nominatyviniai sakiniai, kuriais skelbiama, kad daiktas ar reiškinys atpažįstamas, nurodomas, įvardijamas: Buvo besukas į kelią, bet netikėtai pastebėjo skersai upės ištiestą lyną. Keltas... (J. Avyž.). Vyras, žiūrėkite, va, mūsiai, kuniškiai (B. Sruog.). Kai vienas vienuolis nuėjo vandens, klauso: kūdikio verksmas (l. p.).

c) Nominatyviniu sakiniu gali būti pranešamas stebėjimasis koku nors faktu ar situacija: Tai oras, tai oras, - šnekėjo įeidamas į vidų (K. Jank.). E pušelės, pušelės tos nesurokotos! / Tankios, aukštos ir lieknos... (A. Baran.). O tamsumas! O trumparegiškumas! Kada prieš brolių broliu kardą kelia! (Just. Marcink.).

Kontekste nominatyviniais sakiniais virsta ir įvairūs vardininko formą turintys pavadinimai, iškabos ir pan.: Stovėjo raudona ir žalia spalva dryžai nudažytas puikus stulpas su lenta, taisyklingu lietuvišku parašu: Sakalynė. Vidmantai. Daržininiai (Vaižg.). Be konteksto tai būtų tik daiktus pavadinantys žodžiai ar jų junginiai.

Benariai sakiniai

§ 112. Intonacija kaip sakiniai kontekste išskiriami ir tokie pasakymai, kurie neturi nei tikro predikatinio centro, nei kokių nors sakinio dalių, nei iš viso kaip nors gramatiškai skaidomi, - visą jų turinį sudaro pranešimas apie kokį nors jausmą, modalinį vertinimą ar pan. dalykus: A - a! Dabar suprantu... Gerai... (V. Kud.). Bet va. Neamžinai taip buvo (B. Brazdž.).

Tokie neskaidomieji pasakymai, sudaryti iš sakinio dalimi neinančio žodžio ar labai glaudžios jų samplaikos, sąlygiškai vadinami benariais sakiniais; iš tikrųjų jie neturi tikro sakinio būdingo struktūros modelio ir yra savotiškai kvasisakiniai (tariamieji sakiniai).

Benarius sakinius gali sudaryti sakinio intonaciją turintys:

a) jaustukai: Cha. Kvailys! Apgavo jie tave, apgavo (Just. Marcink.). - A! - sušuko Kurmelis. - Ir judu čia bevapsa? (Žem.). Aušo diena. Deja. Ir pačiai ilgiausiai nakčiai ateina galas (R. Šavel.).

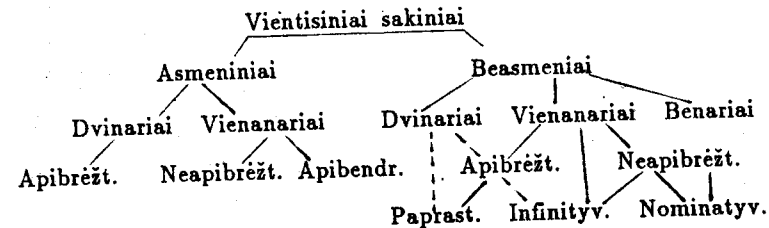
b) dalelytės: (Keraitienė) Viespatie, kaip jis lenkiasi. (Keraitis) Taip, taip, Petrai... Lenkiesi, tartum basį prarijęs (K. Bink.). - Nieko sau merga, bet argi mums su Žlabiais giminiuotis: - Taigi, taigi, - pritarė vyras (V. Krėv.). Už Juoso tekėti? O ne! Niekada (Mair.).

c) žodžių samplaikos: Šetai tau, šetau! (Lx. Pel.). Ponui dar neužtektų trirublinės. Kur tau!.. (Žem.). O tačiau Plonienė nesigaili, kad jis dingio. Ne, tikrai ne (I. Simon.).

Prie benarių sakinių priskiriami ir mandagumo (kalbos etiketo) pastovūs posakiai, kuriais reiškiamas sveikinimasis, prašyma, dėkojimą ir pan. dalykus: (Simas) Laba diena! (P. Vaičiūn.). Sudie, broleliai (J. Jabl.). - Gal kavos? - O ne, ne, - atsakė vyras. - Dėkui (A. Venc.).

Savitą benarių sakinių atmainą sudaro atskiru sakiniu pateikiami kreipiniai: Va, va, vaikeliai! Kalbi, kaip tavo tėvas kadaise kalbėjo (V. Krėv.). - O Motina Švenčiausia! - vėl sušuko pati. - Dar nematė mergos, nei ji vaiko, o dalios klausia (Žem.). Tokie sakiniai vadinami ir vokatyviniais sakiniais.

Vientisinių sakinių (ir juos atitinkančių sudėtinio sakinio predikatinų dėmenų) pagrindinį skirstymą pagal sandarą gali parodyti tokia schema:

Ir asmeniniai, ir visų rūšių beasmieniai sakiniai gali būti pilnieji ir nepilnieji.

Nepilnieji ir eliptiniai sakiniai

§ 113. Tekste ar tam tikroje situacijoje atskiru sakiniu gali būti išskiriamas pasakymas, kuris pagal savo sandarą atitinka tik sakinio dalį ar sudėtinio sakinio dėmenį: - Kas važiuoja? - Petras, - atsakė Vincė. - Iš kur važiuoja? - Iš Kuršėnų... - atsakė Vincė (M. Valan.). Prašai vandens. O šaltas, o gailvins!.. (K. Brad.).

Pasakymas, kurį sudaro atskirą sakinio dalį ar sudėtinio sakinio dėmenį atitinkantis žodis, žodžių junginys ar kita konstrukcija, sąlygiškai vadinamas nepilnuoju sakinio. Tai tik teksto sakiniai, neturintys sakiniam būdingų modelių, be teksto nesuprantami, neaiškūs. Vadinasi, nepilniesiems sakiniam būdingi du bruožai: sandaros nepilnumas ir didelis priklausymas nuo konteksto ar situacijos.